

О.Некряч, асп.

Народність Т.Шевченка у потрактуванні М.Костомарова (на матеріалі "Воспоминаний о двух малярах")

Народність як наскрізна проблема українського класичного літературного дискурсу має розлогу літературознавчу історію, до якої долучився і М.Костомаров. Ще у статті "Обзор сочинений писанных на малороссийском языке" він не лише артикулює, а й подає своє розуміння семантики даного поняття, за першорядний ілюстративний матеріал обираючи, що прикметно, саме творчість Т.Шевченка.

Питання про співвіднесеність творчих інтенцій обох митців як представників доби романтизму не має відповідного наукового коментаря (йдеться про аналітичне монографічне дослідження), бо і сама художня практика М.Костомарова досліджена недостатньо [3; 7]. Запропонована версія один із можливих варіантів висвітлення питання.

М.Костомаров проводить у статті своєрідну паралель між долею обдарованого кріпака Грицька, чий талант не проявився в повну силу, і долею колишнього кріпака – великого поета і художника Т.Шевченка. Поетична натура Грицька через постійні злидні притупилася: його вже не чарувала краса природи, "ему скучны казались Пушкин и Жуковский; даже стихи Шевченка не пробудили в нем сочувствия по родственности языка. Только Квиткины повести заняли его, но не по художественности, а по верности изображения крестьянского малороссийского быта, в котором он сам родился и вырос" [4, 301]. Поетичність вже не захоплювала його, краса природи теж перестала цікавити, навіть Біблію перестав читати, тільки побутовий натуралізм в описі селянського життя ще міг привернути увагу Грицька, зацікавити окремими деталями рідної стихії. "...Он хотел исследования, а не восторга; чудесное не пленяло его – он отвращался от него" [4, 301].

Прямо протилежний приклад долі Т.Шевченка, талант якого зумів вирватися з кріпацької залежності, "вывел его из тесной сферы неизвестности для высоких дум, тяжелых страданий и бессмертия" [4, 301]. Хоча спочатку Шевченкова доля була схожою з Грицьковою, але, як у притчі про сіяча, одне зерно впало, схоже, на ґрунт кам'янистий і негайно поскодило (Грицько швидко навчився грамоті, почав читати все, що тільки потрапляло йому до рук, в церкві читав житія, але після одруження Біблія вже не була основною книгою, хіба що ікони малював,

щоб заробити на життя), тому Грицько й не став опиратися, як і всі став сімейним чоловіком, залишившись звичайним кріпосним маляром, що змирився зі своїм станом, постійно нарікаючи "Сольно то, – говорил Грицько, – что нас, бедных людей держат в заблуждении и невежестве" [4, 301]. А інше, посяяне на добрій землі, дало такий плід, що нащадки вічно прославлятимуть і шануватимуть ім'я великого поета і художника, славного сина української землі Тараса Григоровича Шевченка.

Описуючи першу зустріч із Т.Шевченком, М.Костомаров акцентує на враженні, яке на нього справила ця неординарна особистість. Недовір'я і настороженість Т.Шевченка до слів М.Костомарова, як пояснює останній, було зумовлене своєрідністю українського характеру, що сформувався внаслідок постійного обману і двоєдушності панівного народу. Ця риса в останні роки життя Т.Шевченка перейшла в іншу крайність – надмірне довір'я.

Недруковані вірші Т.Шевченка, що їх прочитав сам автор, справили на М.Костомарова надзвичайно сильне враження: "Меня обдало страхом: впечатление, которое они производили, напомнило мне Шиллерову балладу "Занавешенный санский истукан". Я увидел, что муза Шевченка раздирала завесу народной жизни. И страшно, и сладко, и больно, и упоительно было заглянуть туда!" [4, 302].

Поезія, переконаний М.Костомаров, завжди веде вперед громадський поступ, історія, наука та практика слідує за поезією вказаними шляхами. З цього погляду Т.Шевченко є першопрохідцем, чий важкий труд має прислужитися у визвольній боротьбі знедоленого люду. Тарасова муза сміливо вказала світло істини простому народу, відкрила інтелігенції "таємну завісу", за якою крилося невідоме їй життя. (Поезія Т.Шевченка істинна, творець її витримав усі випробування долі, залишився чистим у всіх переконаннях, свіжість поетичного чуття Т.Шевченка вражає і досі.)

Поет-страдник тільки в кінці днів своїх був овіяний заслуженою славою. Україна вбачала в ньому свого народного поета. Росіяни і поляки признали в ньому великий поетичний талант. М.Костомаров відзначає, що Т.Шевченко не був поетом лише однієї народності, його поезія вищого злету. "Поэт истинно народный, он естественно должен был выражать то, что, будучи достоянием малорусского элемента, имело в то же время и общерусское значение. Оттого поэзия Шевченко понятна и родственна великорусам" [4, 306].

Читаючи статтю "Воспоминание о двух малярах", одразу простежується той факт, що автор намагається з'ясувати поняття народності, цілковито відкидаючи думку, що "народный поэт есть тот, кто может удачно изображать народ и заговорить в его тоне" [4, 303]. Такою постає, наприклад, творчість О.Кольцова, відомого на той час російського поета, який писав так звану народною мовою, яка була б зрозумілою простолюду. Т.Шевченко ж не підлаштовувався під народний

тон. Йому не потрібні були такі зусилля, бо він мислив і говорив, як народ. "Шевченко как поэт – это был сам народ, продолжавший свое поэтическое творчество. Песня Шевченка была сама по себе народная песня, только новая, – такая песня, какую мог бы запеть теперь целый народ, – такая должна была вылиться из народной души в положении народной современной истории" [4, 303]. Т.Шевченко – народний обранець у прямому розумінні цього слова. Народнописенні форми у Т.Шевченка виникли не внаслідок вивчення фольклору чи особливих роздумувань, а згідно природного розвитку в душі митця народної поезії. Геній Т.Шевченка торкнувся цих струн, пробудивши від прозової апатії мовчазність думки. Людина з народу відчула своє "Я" у віршах Т.Шевченка, констатує М.Костомаров. Цього не дано було О.Кольцову, як і нікому з російських поетів, окрім О.Пушкіна, але його творчість близька не так простому народу, як російській аристократії. "Шевченко говорит так, как народ еще и не говорил, но как он готов был уже заговорить, и только ожидал, чтобы из среды его нашелся творец, который бы овладел его языком и тоном: и вслед за таким творцом точно так заговорит и весь народ и скажет единоголсно: это – мое" [4, 304]. Так М.Костомаров акцентує на випереджувальній функції Шевченкової поезії, її органічному зв'язку з фольклором.

До концептуальних положень належить і міркування М.Костомарова, в даному випадку як історика і дослідника, про ідейно-естетичну спадкоємність словесної творчості, давньої української лірики й поезії Т.Шевченка. "Поэзия Шевченко – законная, милая дочь старой украинской поэзии, организованной в XVI и XVII веке, так как эта последняя была точно также дочерью древней южнорусской поэзии, той далекой от нас поэзии, о которой годательно можем мы судить по произведениям Игорева певца" [4, 304].

Т.Шевченко був сином свого часу і свого народу, поділяв їх вади у дрібному. Але у великому, значному йшов принаймні на сто років попереду. Він знав свій обов'язок перед уселюдською сім'єю народів, але мав мужність у тій сім'ї народів нагадати про її вселюдський обов'язок перед своєю знеславленою нацією, без рівноправного утвердження якої світ буде неповний і несправедливий, отже, і не матиме виправдання перед совістю і розумом.

Бувши плоть від плоті і кров від крові свого багатостраждального народу, люблячи його і належачи йому всім своїм еством, Шевченко відкидав у ньому те, що було виховане століттями національного розтління і соціального рабства. Взявши від народу все краще і животворне, він йому сторицею і віддав. Велика заслуга поета перед українським, перш за все, а потім і перед іншими народами в тому, що він високо ніс ідеї демократизму, соціальної справедливості, правди і свободи. Доклавши стільки зусиль для пробудження національної самосвідомості й виховання національної гідності українського народу,

він, як справжній апостол правди і свободи, спрямував його не вбік національної замкнутості й ворожнечі, а в бік порозуміння, співпраці усіх народів. "Мы сказали, что будучи малорусским поэтом по форме и языку, Шевченко в то же время и поэт общерусский. Это именно от того, что он – возвеститель народных дум, представитель народной воли, истолкователь народного чувства" [4, 305]. Адже кріпосні були і в Російській імперії, їм також близькі були ідеї рівноправності, свободи, але у так званому матеріальному ключі, бо духовних утисків, на кшталт заборони рідної мови, книжок, традицій вони не відчували. Тому народне життя, особливо українського народу, в окремих випадках бінарно протиставляючись з російським, – ось головна тема історичних пошуків М.Костомарова, що чітко усвідомлюється ним вже на початку твору. "Но известно, что малороссиянин, как только делается благочестивым человеком, сейчас начинает философствовать; у него религиозность ведет не к толкованиям обрядов и частностей богослужения, как это бывает с великороссиянином, а обращается либо к пиетизму, либо к размышлениям, и в первом случае ведет к поэзии в жизни, во втором – к желанию знать природу, человека, одним словом – к науке" [4, 298].

М.Костомаров не лише в даній статті ("Воспоминание о двух малярах"), а й у численних історичних розвідках відтворює історичний шлях українського народу, шлях відмінний від долі інших слов'янських народів. Він здійснює спробу характерології українського й російського народу, звертаючи увагу на риси, що зумовлюють їх відмінність. Цьому присвячено, зокрема, вперше надруковану в заснованому ним разом з В.М. Білозерським та П.Кулішем українському щомісячникуві "Основа" статтю "Две русские народности" (1861 р.). Початок розходження між обома народностями датується М. Костомаровим XII ст. Російський національний характер він розцінює як відхилення, що почалось з цього часу, від давньоукраїнського. Серед рис, що відрізняють російський і український національні характери, М.Костомаров вказує на притаманне росіянам на відміну від українців "повне панування загальності (Бог і цар) над особистістю", пов'язану з цим нетерпимість до чужих вір і зверхнє ставлення до чужих народів. Натомість в Україні з давніх давен звикли шанувати чути чужу мову і не цуратися людей з іншими обличчями і звичаями. Тому в Україні панував дух терпимості, а спалахи ненависті до чужих народів мали місце тільки в тому випадку, коли іноземці ображали українські святощі. Росіяни – це народ "матеріалістичний", тимчасом для українців характерною рисою є фантазія, що одухотворює увесь світ. Ці відмінності, на думку М.Костомарова, відобразились у фольклорі обох народів. В релігії увагу й інтерес у росіянина привертає зовнішня форма, обряд. Для українця ж важливим є "сердечний порив до духовного, незнаного, таємничого і радісного світу". В суспільному житті у росіяна панує "загальність", в українців "особиста свобода" є найважливішою цінністю. Росіяни

прагнуть до монархізму, ідеал українців, на думку як Костомарова, так і його однодумців ("Кирило-Мефодіївське" товариство, наприклад) – добровільний союз (федерація).

Але, зважаючи на окремішність кожної нації, притаманну тільки їй особливу ідентифікацію, Микола Костомаров все одно не заперечує, що вони є братніми народами. "Судьба связала малорусский народ с великорусским неразрывными узами... Ни великорусы без малорусов, ни последние без первых не могут совершать своего развития. Одни другим необходимы, одна народность дополняет другую..." [4, 305].

Тому що центральною проблемою писань Костомарова завжди залишалось життя народу України в широкому часопросторовому континуумі, в розмаїтті тем, сюжетів, жанрів. Позиція автора, при всій зовнішній безсторонності, виразна й однозначна – обстоювання морально-етичних ідеалів українського народу, його права на самобутність, його важливої ролі в гармонізації міжетнічного суспільно-політичного простору.

Отже, попри помітну тенденційність такого зіставлення важливою була сама спроба широкої і детальної характеристики народу, яка ґрунтувалась на уявленні про народне життя як вияв внутрішньої глибини його духу, що відображається впродовж історичного буття народу. Такий підхід був типовий для погляду, що спирався на засади романтизму.

Генетично фольклорний тип романтизму із антропоцентричною концепцією в основі, змалюванням співвідношення людини і природи, їх зв'язку, що має іманентний характер, реалізований поетом через безпосереднє відчуття інтуїтивно-іраціонального характеру. Тут відбувається часте в історії літератури перетворення: поезія, народжена злобою дня, живе вічно; поезія, зміст і характер якої – безпосередньо національні, поєднуючись зі світовими змаганнями, набуває загальнолюдського значення, виростає до загальнолюдських масштабів. Т.Шевченко відомий у світі як художник слова, однак це аж ніяк не забирає його слави як художника-маляра.

1. *Бернштейн М.* Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50-60-х років XIX ст. – К., 1959. 2. *Гром'як Р.* Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття). – Тернопіль, 1999. 3. *Козачок Я.* Українська ідея: З вузької стежки на широку дорогу. – К., 2004; 4. *Костомаров М.* "Воспоминание о двух малярах" // Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К., 1994; 5. *Костомаров М.* Книга буття українського народу. – К., 1991; 6. *Костомаров Н.* Исторические произведения. Автобиография. – К., 1990; 7. *Смілянська В.* Літературна творчість Миколи Костомарова // Костомаров М. Твори: У 2 т. – К., 1990; 8. *Шевельов Ю.* Слово впроваду до Леоніда Плюща як шевченкознавця // *Плющ Л.* Екзод Тараса Шевченка: Навколо "Москалевої криниці": Дванадцять статтів. – К., 2001; 9. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 6 т. – Т.6 Листи. Нотатки. Фольклорні записи. – К., 1964.